

УДК 316.6:130.2

СМИСЛОТВОРЧІ РЕСУРСИ ПРАКТИК МІФОТВОРЕННЯ**С. Ю. Гуцол**

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
svetlana_gucol@rambler.ru*

Статтю присвячено обґрунтуванню й розвитку тези про смислотворчі ресурси практик міфотворення, які зумовлюють їхній потужний потенціал у процесі саморозвитку й самопроектування особистості. В основі авторської концепції лежить теза про те, що умовою генерації нових смислів особистістю виступають як узагальнення емпіричного індивідуального досвіду, так і засвоєні ззовні «готові» соціокультурні концепти, що мають міфологічну природу.

У базисі герменевтичної концепції міфотворення лежить його розуміння як процесу формування, актуалізації, акумуляції, упорядкування, трансляції міфів і міфоподібних конструктів культурою та їхніх подальших інтерпретацій і реінтерпретацій особистістю, який перманентно функціонує в соціокультурному просторі/часі й сприяє конструюванню як навколишньої реальності, так і внутрішнього світу людини.

На підставі узагальнення концепцій Д.О. Леонтьєва, О.М. Лобока, А.С. Шарова представлено авторське розуміння механізму міфологічного смислотворення. Здійснено спробу «згладити» опозиційні суперечності в категоріальному відношенні «актуальне буття-в-світі» – міф. Розкрито взаємозумовленість цих категорій досвіду в процесі самоорганізації особистості.

Показано значення міфу як фактора формування особистісного проекту, розкрито його роль як «смыслоносной реальности» у процесі самопроектування. Представлено аналіз смислотворчої функції міфу. Обґрунтовано розуміння смислу як імовірного конструкта особистісного міфу. Розкрито ресурси міфу як об'ємного контексту для «актуального буття-в-світі»: фіксація на широкій перспективі призводить до осмислення сфери можливостей особистості, її життєвого об'єкту.

Ключові слова: практика міфотворення; міф; смисл; досвід; «актуальне буття-в-світі»; смислотворча функція.

MEANING-CREATING RESOURCES OF MYTH-BUILDING APPLICATIONS**S. Gutsol**

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
svetlana_gucol@rambler.ru*

The article concerns substantiation and development of the thesis about meaning-creating resources of myth-building applications, which determine their powerful potential in a process of self-development and self-design of a personality. Author's concept is based on the thesis, that both empirical generalizations of individual experience and internalized «ready» socio-cultural concepts of a mythological nature are conditions of generation of new meanings by a personality.

The foundation of hermeneutical concept of myth-building is its understanding as a process of formation, updating, accumulation, ordering, transferring of myths and myth-like constructs by culture and their further interpretations and reinterpretations by a personality, the process which permanently takes place in socio-cultural space / time and contributes to construction of both socio-cultural and internal realities of a person.

By summarizing of concepts by D.A. Leontiev, A.M. Lobok, A.S. Sharov the author presents her understanding of the mechanism of mythological meaning-creating. An attempt to «smooth out» the contradictions in categorical opposition «actual being-in-the-world» versus myth is made. Interdependence of these categories of experience in the process of personality's self-organization is explained.

The importance of myth as a factor for the formation of personal design is discussed. The role of myth as a «meaning-carrying reality» in the process of self-designing is emphasized. The author analyzes the meaning-creating function of myth. Understanding of meaning as a probabilistic construct of personal myth is substantiated. The author describes the resources of myth as a large-scale context for «actual being-in-the-world»: fixation on a broad perspective leads to understanding the possibilities

scope of a personality and his life horizon.

Keywords: myth-building application; myth; meaning; experience; «actual-being-in-the-world»; meaning-creating function.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблематизація міфу як способу артикуляції соціальності набула особливої актуальності у зв'язку з радикальним поворотом у тлумаченні соціальних явищ у контексті формування методологічних і онтологічних засад еволюції постнекласичної наукової раціональності, у межах якої соціальна реальність заміщується реальністю наративно-дискурсивною, а її конститутивні комунікації інтерпретуються не як властивості чи функції соціальних відносин, а як дискурсивно-мовленнєві практики (Є.О. Гаврилов, В.В. Нікітіна).

Соціокультурний простір відтворюється за допомогою практик, які втілюють у собі, концентрують, створюють і трансформують соціальність. Концепт «практики» набув широкого поширення наприкінці вісімдесятих років двадцятого століття внаслідок «прагматичного повороту», що привернув увагу дослідників до життєвого світу особистості, її повсякденності. За допомогою «практичного цілепокладання» (А. Шюц) практики синтезують наочне знання і досвід, є традиційним способом поведінки, що виконує регуляторну функцію, виступають сферою взаємопроникнення індивідуального і соціального.

Великий внесок у розвиток теорії соціальних практик внесли П. Бурдьє, П. Бергер, Л. Витгенштейн, Х. Гарфінкель, Е. Гіденс, К. Гірц, Е. Гофман, Т. Лукман, Т. Парсонс, М. Фуко, А. Шюц, Н. Еліас і ін. Ідея соціальних практик звертає увагу на людину як суб'єкта, що творить події символічного і матеріального характеру (Ю.М. Резник).

Під дискурсивною практикою зазвичай розуміють мовну діяльність, яка здійснюється відповідно до норм і вимог конкретного типу дискурсу в процесі його породження й відтворення. Таким чином, саме існування категорії дискурсивної практики припускає наявність у повсякденній реальності безлічі різних типів дискурсів, що циркулюють одночасно, і як автономні, безперервні, гетерогенні комунікативно-інформаційні потоки пронизують увесь багатомірний соціальний простір.

Сьогодні у дискусійному науковому полі співіснують два способи інтерпретації дискурсивної практики: як фонового (імпліцитного) досвіду і як конкретної діяльності, що синтезує та інтегрує слова і дії [1].

З точки зору Н.В. Чепелевої, основними видами дискурсивних практик є практики інтерпретації, розуміння, трансформації «Я-Тексту» особистості. А одним з механізмів розуміння особистісного досвіду, на думку Н.В. Чепелевої, є міфологічний механізм [8; 9].

У постінформаційному суспільстві серед дискурсивно-мовленнєвих практик стрімке поширення набувають практики міфотворення, що становлять складні багатогранні процеси формування, актуалізації, концентрації, упорядкування, трансляції міфів (міфоподібних утворень) культурою та їхні подальші інтерпретації і реінтерпретації особистістю. Практики міфотворення – процеси повсякденного смислового «оживлення» особистістю соціокультурного простору в «добу не видобутого смислу» (Ф.І. Гиренок) – циркулюють у соціокультурному просторі, що складається з дискурсів, занурення в які й визначає саму можливість породження й присвоєння міфів.

Метою даної статті є обґрунтування й розвиток тези про смислотворчі ресурси практик міфотворення, які зумовлюють їхній потужний потенціал в процесі саморозвитку та самопроекування особистості.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Умовою генерації нових смислів особистістю виступають як узагальнення емпіричного індивідуального досвіду особистості, так і засвоєні ззовні «готові» соціокультурні концепти, які, згідно з поглядами Д.О. Леонтьєва, мають міфологічну природу [3]. Формування особистісного досвіду частково базується на переробленому власному досвіді, а частково – на міфології. На думку Д.О. Леонтьєва, «перше є продуктом переробки буття-в-світі й визначається їм, друге завжди в певному значенні передувє буттю і становить підґрунтя для нього» [2, 74].

Дійсно, міфи містять відповіді на запитання, які суб'єкт у своєму повсякденному житті, можливо, і не задає (і, можливо, навіть ніколи не задасть), але ці питання потенційно можуть з'являтися перед ним (тому що вони раніше вже вставали перед іншими людьми), і йому необхідно мати варіанти відповідей (ресурси для пошуку відповідей) на них.

У руслі цієї проблеми О.М. Лобок підкреслює, що «міф розставляє перед людиною систему своєрідних «показчиків»: що повинно бути більш цінним, а що – менш, що повинно бути більш значимим, а що – другорядним і третьорядним по своїй значущості. Саме міф – ілюзорна і безглузда конструкція, з погляду зовнішнього спостерігача, – створює систему тих базових орієнтирів, які дозволяють представникам тієї або іншої культурної спільноти чітко знати, яким чинникам навколишнього предметного світу слід надавати перевагу» [4, 57].

Форми і способи реконструювання власного досвіду, з точки зору Д.О. Леонтьєва, перебувають у континуумі, що задається двома опозиційними полюсами. До першого з них автор відносить дедуктивне виведення планів на майбутнє із знання про влаштування світу і про те, як потрібно поводитись у цьому світі, що надає людині «впевненості у завтрашньому дні». Другий становить описану в екзистенціальній філософії «прикордонну ситуацію», в якій «досвід не допомагає», орієнтири відсутні, і можливим є тільки експериментування, «чисте безпередпосилкове буття-в-світі». «У першому випадку картиною світу є абсолюти: якщо факти суперечать моїй теорії, тим гірше для фактів. У другому крайньому варіанті, навпаки, вона відкидається, щось реальне можна робити тільки тут-і-тепер» [2, 75].

Принцип «тут-і-тепер» описує актуальний процес людського існування. Часто цей принцип виступає важливою стратегією в роботі психолога, за допомогою якої він намагається розвинути здатності клієнтів жити в реальному, а не у вигаданому світі. Однак коли цю ідею абсолютизують і вважають панацеєю від усіх бід, вона втрачає смисл і сама ризикує перетворитись у міфоподібну конструкцію. «Тут і тепер. Ні взад і ні вперед...» (Д.О. Леонтьєв «Одновірші», 1995).

Так, згідно з поглядами Д.О. Леонтьєва, ситуація «тут-і-тепер» зміщує акцент із широти орієнтування на достовірність, тим самим обмежуючи контекст буття-у-світі. «Широту орієнтування прямо пов'язано з контекстом, а контекст задає смисл. Я не можу «втягти» смисл, не включаючи мою ситуацію в контекст і не виходячи за рамки вузького тут-і-тепер; власне зворотний зв'язок дає мені дуже обмежений контекст. Широкий контекст надає міф, тому справедливо говорити про смислотворчу функцію міфу» [2, 75].

Таким чином, Д.О. Леонтьєв доходить висновку про неусувну опозицію достовірності та осмисленості: фіксація на теперішньому моменті призводить до підвищення достовірності, до «розуміння істини про себе», а фіксація на широкій перспективі – до осмислення не стільки реальності, скільки сфери можливостей і перспектив [2]. На думку Ю.С. Осаченко і Л.В. Дмитрієвої, «кожна людина занурена в міф як у свій першопростір бачення, як у своє поле зору, поле перспектив, як у свій життєвий обрій» [7, 115].

На наш погляд, «актуальне буття-в-світі» не становить протилежність міфу, а співвідноситься з його конкретними «неминуцостями», які необхідно усвідомлено й «смирено» прийняти, тому що тільки стосовно них «актуальне буття-в-світі» і визначається. Ці даності, «неминучості» й обмеження утворюють простір детермінізму людського життя. Парадокс «актуального буття-в-світі» полягає в тому, що своєю значущістю воно зобов'язане міфу й навпаки. Достовірність та осмисленість зумовлюють одне одного, не мисляться одне без одного. «Будь-яке розширення свободи породжує новий детермінізм, а будь-яке розширення детермінізму народжує нову свободу. Свобода становить коло усередині більш широкого кола детермінізму, яке, у свою чергу, перебуває всередині ще більш широкого кола свободи, і так до нескінченності» [11, 84].

У контексті цієї проблеми наведемо виразну цитату О.М. Лобка. «З одного боку, міф – це обмежувач свободи: адже людина бачить світ тільки через окуляр міфу, через окуляр тих або інших міфологічних смислів. Але, з іншого боку, наявність міфу (в тому числі, граничного міфу – міфу Доли, Бога, Історичної Необхідності тощо) – це ключова умова того, щоб діалог зі світом взагалі був можливим, а, значить, ключова умова самої людської свободи. Інакше кажучи, людина відчуває себе вільною тоді, коли вона психологічно вбудована в якусь міфологічну ціннісну ієрархію (тобто свідомо не вільна). І навпаки: будь-яка спроба «абсолютної свободи», тобто свободи за межами будь-якої ціннісно-міфологічної ієрархії, прирікає людину не на свободу, а на психологічний зрив» [5, 143–144].

Як підкреслює Н. Луман, смисл існує і функціонує одночасно з двох боків своєї форми або границі: на одному з них він задається актуально значущим, на іншому – можливістю своєї реалізації [6, 50]. Ця ідея знаходить свій розвиток у поглядах А.С. Шарова, згідно з якими можливість оформлює смисл ззовні, задає йому зовнішню форму, а актуально значуще оформлює смисл зсередини, на внутрішньому боці границі. При актуалізації смисл указує на віднесення до світу, тобто на іншій бік границі, включаючи в себе «міру дій» суб'єкта з об'єктом. Таким чином, з погляду А.С. Шарова, смисл виступає ймовірнісним конструктом регулятивної активності, що відбиває не тільки актуально значуще, але й міру ймовірності реалізації цієї значущості. «Щось має смисл, якщо воно ймовірно і доступно для людини, але не обов'язково тут і зараз, а, можливо, у віддаленому майбутньому. От тому й існує тільки перспективний зір та розуміння дійсно-

сті, і завдяки цьому можна побачити – передбачаючи, тобто випереджаючи та плануючи» [10, 446].

А.С. Шаров також вважає, що сполучення зовнішнього та внутрішнього світів носить ціннісно-смысловий характер і виражається в персональному міфі. На його думку, «міф завжди спрямовується в майбутнє, є надзвичайно практичним, насущним, завжди емоційним, афективним, життєвим. Через те, що персональний міф є вираженням ціннісно-смыслових утворень людини, він є багатомірним, а значить, містить у собі і те, що було реалізовано, і те, що буде або має ймовірність реалізуватися» [10, 446].

Згідно з концепцією А.С. Шарова, міфологічні закони – це і є справжні і найреальніші закони буття людини, які формуються за допомогою рефлексивного оформлення соціокультурного досвіду життя. Тут смисл виступає ймовірнісним конструктом персонального міфу, механізмом сполучення зовнішнього й внутрішнього світів. «У внутрішньому світі уяви в процесі обживання відбувається оформлення персонального міфу як ціннісно-смыслового простору, у якому людина створює і реалізує свій життєвий проект. Обживання становить своєрідний «полігон», де людина розгортає і «міфічно реалізує» прийняті нею смисли, навіть ті, які не завжди вона може реалізувати в наявному бутті. Персональний міф є екзистенційний, базовий устрій людського «Я», в аспекті його здатності бути собою» [10, 445]. У процесах «обживання» персонального міфу, з одного боку, суб'єкт намагається «зануритися в глибини буття», відкрити для себе власну сутність; а з іншого – «стверджує себе і свою самість у навколишньому світі, проектує життя й реалізує значуще» [10, 447].

А.С. Шаров підкреслює, що людина в процесах «обживання» освоює нові смислові виміри, виконує функцію рефлексивного проектування поведінки на основі наявного досвіду, тобто не тільки опановує смисли, але й зв'язує себе ними, тим самим породжуючи закони власного життя. «Обживання» автором розуміється не стільки як облаштування і організація життя, скільки її програвання та прогнозування. У цьому контексті світ уяви розглядається як специфічний полігон або віртуальна реальність, де людина не тільки «опробовує» і «міфічно реалізує» свої смисли та цінності, але й як багатомірний простір, у якому завжди можна реалізувати нереалізоване. «По суті, наше життя – це обживання персонального міфу. Звичайно, тут слід зауважити, що персональний міф у процесі «обживання» змінюється і трансформується, формується і реалізується. Підбиваючи підсумки розгляду персонального міфу можна зазначити, що життя відбувається й діється в міфі, тому що міф – це ціннісно-смысловий простір, у якому людина обживається, а значить, оформлює і реалізує свій життєвий проект» [10, 448].

Саме «обживання» простору власного життя, її подієвого поля перетворює персональний міф на таку реальність, яку людина вважає своєю. Прийняття персонального міфу як свого власного відбувається саме в процесі «обживання», словами А.С. Шарова, переживання й побудови значущих ціннісно-смыслових зв'язків «Людина – Світ». Людина прагне в міфі виявити й виразити себе, свою власну історію. Історія особистості є міфологічною реалізацією прагнення людини до значущості, «який міф – така й особистість людини, тому що особистість оформлюється й осмислюється в рамках міфу» [10, 448]. Вищенаведені ідеї А.С. Шарова співвідносяться з розробками Г. Германса, Т. Сарбіна, М. Уоткінса в руслі нарративного підходу.

Можна стверджувати, що в процесі «обживання» персонального міфу людина проектує себе, реалізуючи найважливіше і значуще в своєму житті. Міф як смислоносна реальність одночасно представляє особистість людини в її ціннісно-смыслових зв'язках зі світом, у процесі саморегуляції, самореалізації, самопроектування.

«Між міфом і актуальним буттям-в-світі як двома основами регуляції існують досить складні двосторонні відносини, тому не зайвою представляється постановка питання «хто кого» у випадку їхнього конфлікту, розбіжностей: чи підкориться свідомість упертій реальності чи, навпаки, буде трансформувати реальність, підкорюючи її своєму домінуючому і направляючому міфу» [2, 722]. Однак, як підкреслює Д.О. Леонтьєв, їхнє протиставлення є відносним, «у реальності елементи одного та іншого походження виявляються достатньою мірою з'єднаними; міф пронизує все» [2, 722].

Життя поза міфом протікає ізольованим. Воно позбавлене значущих зв'язків, замкнене в собі, слабо пов'язане з життям «Інших». У ньому за межами актуального «тут і тепер» будь-яка перспектива відсутня. Таке життя детермінується причинами, стає відчуженим (не сприймається людиною як «своє власне»), а скоріше мотивується необхідністю. «Підсвічене міфом» життя, навпаки, співвідноситься із чимось більшим, воно має перспективу, керується можливостями, детермінується переважно метою, яку людина сама собі ставить.

У міфі, як у певній цілісності, усі предмети та явища знаходять особливий взаємозв'язок і причетність. «Для людини міф творить іншу реальність, особливу хронотопічну цілісність, а, по суті, виражає проект його життя. Міф є програмований культурою проект життя, що містить го-

ловні духовні цінності та смисли. Він надає культурі і життєдіяльності людини цілісність, тому що зв'язує предмети, процеси і явища в єдине, тому в міфі проявляється особлива каузальність – міфологічна» [10, 446].

Усвідомлене життя людини співвідноситься з багатством її зв'язків зі світом, насамперед з їхнім різноманіттям і структурованістю, у результаті чого і формується зв'язаність життя як цілого. Багатство й упорядкованість актуальних і потенційних зв'язків людини зі світом, на наш погляд, можуть виступати важливими маркерами розвитку особистості. Чим об'ємнішими є життєві відносини суб'єкта і доступнішими можливості їхнього структурування – регуляторні механізми, освоєні людиною, тим більш гнучко людина може проектувати і вибудовувати власне життя так, щоб воно отримало індивідуальний характер.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного аналізу проблеми дозволяють зробити висновок про те, що єдність осмислення простору можливого й усвідомлення актуальної життєвої ситуації особистістю є необхідною передумовою її самодетермінованої та саморегулюючої життєдіяльності. Роль практик міфотворення в напруженому процесі «обживання» власного «можливого» полягає, насамперед, у встановленні ціннісно-смыслових відносин між Людиною і Світом, у розширенні контексту цих відносин, що, у свою чергу, дозволяє розглядати міфотворення як смислотворчий ресурс («смыслоносную реальність») вибудовування власної ідентичності в процесі саморозвитку та самопроектування особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков В. В. О концепции практик в социальных науках / В. В. Волков // Социологические исследования. – 1997. – № 6. – С. 9–23.
2. Леонтьев Д. А. Мировоззрение и бытие-в-мире как основания регуляции / Д. А. Леонтьев // Экзистенциальная традиция : философия, психология, психотерапия. – 2008. – № 2 (13). – С. 72–77.
3. Леонтьев Д. А. Мировоззрение как миф и мировоззрение как деятельность / Д. А. Леонтьев // Менталитет и коммуникативная среда в транзитивном обществе ; под ред. В. И. Кабрина, О. И. Муравьевой. – Томск : Томский государственный университет, 2004. – С. 11–29.
4. Лобок А. М. Антропология мифа / А. М. Лобок. – Екатеринбург : Банк культурной информации, 1997. – 688 с. – (Серия «Библиотека философа : Философский андеграунд Урала»).
5. Лобок А. М. Вероятностный мир : опыт филос.-пед. хроник. образоват. эксперимента / А. М. Лобок ; авт. некоммерч. образоват. орг., Ин-т образоват. политики «Эврика», Федер. эксперим. площадка МОУ гимназии № 94 г. Екатеринбурга. – Екатеринбург : Изд-во АМБ, 2001. – 223 с.
6. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
7. Осаченко Ю. С. Введение в философию мифа / Ю. С. Осаченко, Л. В. Дмитриева. – М. : Интерпракс, 1994. – 178 с.
8. Чепелева Н. В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта / Н. В. Чепелева // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – Вип. 6. – Т. II. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003 – С. 25–33.
9. Чепелева Н. В. Самопроектирование личности в дискурсивном пространстве / Н. В. Чепелева // Человек, субъект, личность в современной психологии : материалы Международной конференции, посвященной 80 летию А. В. Брушлинского / Отв. ред. А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – Т. 3. – С. 342–345.
10. Шаров С. А. Онтология персонального мифа жизни / С. А. Шаров // Фундаментальные исследования. Философские науки. – № 9. – Ч. 2. – 2012 – С. 445–449.
11. May R. Freedom and destiny / R. May. – NY : W.W. Norton & Co., 1981. – 276 p.

REFERENCES:

1. Volkov, V. V. (1997). O koncepcii praktik v social'nyh naukah [On the concept of practices in the social sciences]. *Sociologicheskie issledovaniya*, 6, 9–23.
2. Leont'yev, D. A. (2008). Mirovozzreniye i bytiye-v-mire kak osnovaniya regul'yatsii [Worldview and being-in-the-world as the foundation of regulation]. *Ekzistentsial'naya traditsiya : filosofiya, psikhologiya, psikhoterapiya*. 2(13), 72–77.
3. Leont'yev, D. A. (2004). Mirovozzreniye kak mif i mirovozzreniye kak deyatel'nost' [Worldview as a myth and worldview as an activity]. *Mentalitet i kommunikativnaya sreda v tranzitivnom obshchestve*. Tomsk, Tomskiy gosudarstvennyy universitet, 11–29.
4. Lobok, A. M. (1997). *Antropologiya mifa [Anthropology of myth]*. Yekaterinburg, Bank kul'turnoy informatsii.
5. Lobok, A. M. (2001). *Veroyatnostnyy mir [Probabilistic world]*. Yekaterinburg, Izd-vo AMB.
6. Luman, N. (2004). *Obshchestvo kak sotsial'naya sistema [Society as a social system]*. Moskov, Logos.
7. Osachenko, YU. S. & Dmitriyeva, L. V. (1994). *Vvedeniye v filosofiyyu mifa [Introduction to the philosophy of myth]*. Moskov, Interpraks.
8. Chepeleva, N. V. (2003). Psihologicheskie mehanizmy ponimaniya i interpretatsii lichnogo opyta [Psychological mechanisms of understanding and interpretation of personal experience]. *Mova i kul'tura*. Kyiv, Vidavnychij Dim Dmitra Burago, 6(2), 25–33.
9. Chepeleva, N. V. (2013). Samoproyektirovaniye lichnosti v diskursivnom prostranstve [The self-designing of personality in the discursive space]. In *Chelovek, sub'yekt, lichnost' v sovremennoy psikhologii*. Moskov, Izd-vo «Institut psikhologii RAN», 3, 342–345.
10. Sharov, S. A. (2012). Ontologiya personal'nogo mifa zhizni [Ontology of personal myth of life]. *Fundamental'nyye issledovaniya. Filosofskiye nauki*, 9(2), 445–449.
11. May, R. (1981). *Freedom and destiny*. NY : W.W. Norton & Co.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2015 р.